

הרב אוריאל בנר

תפילת חולה המתקשה בדיבור

ראשי פרקים:

- הקדמת העורך
- א. מבוא
- ב. יציאה על ידי אחר
- ג. דעת הרמ"א – אפשר להוציא אחר בתפילה
- ד. האם הרמ"א מתכוון שיוציא רק אם עדיין לא התפלל?
- ה. האם דעת הרמ"א נפסקה להלכה?
- ו. האם אשכנזי יכול להוציא ספרדי?
- ז. האם ספרדי יכול להוציא אשכנזי?
- ח. תפילת נדבה
- ט. האם בשעת הדחק הרהור כדיבור?
- י. סיכום

הקדמת עורך:

לפני שבע שנים, אבא מארי זללה"ה היה מאושפז מאמצע חודש אלול עד פטירתו בכ"ג כסלו, עקב אירוע מוחי שפגע במרכז הדיבור שלו, כמו גם ביכולת הקריאה. בימים הנוראים שהיתי ליד מיטתו, ואת תפילות ר"ה ויום הכיפורים אמרתי בקול רם במנגינת היום, אף שהן היו תפילות היחיד. ניכר היה כי אבא שמח מאד על שאפשרנו לו לשמוע בבהירות את תפילות היום, ואולי גם לצאת ידי חובה, או מדין הרהור כדיבור או מדין שומע כעונה, כפי שיבואר להלן.

א. מבוא

מה יעשה אדם חולה שאין בכוחו להתפלל בקול שישמע באזניו, וגם אינו יכול לבטא בשפתיו אלא רק בהרהור?

נקדים ונאמר שבמקרה בו קשה לו לומר את המילים בעצמו, אבל כשמקריאים לו יכול לחזור ולומר, ברור שיכול חברו להתפלל את תפילתו בקול מוגבה מעט כדי שיאמר אחריו מילה במילה [כף החיים תקצ"ד, סק"ד] ואף שתפילה צריכה להיות בלחש, ישנם מצבים שאפשר להגביה הקול מעט [עיין סימן ק"א, ס"ג ומ"ב]. והוסיף בנשמת אברהם [תקצ"ד]: וא"ל מו"ר הגרי"י נויבירט, וגם אם כבר התפלל, למה לא יאמר בפניו והוא יאמר אחריו, והוסיף לי הגרש"ז אויערבאך מבלי להזכיר את ה'. אלא במקרים בהם אינו מסוגל כלל להוציא מפיו.

ב. יציאה על ידי אחר

ראשית עלינו לדון האם יוכל לצאת על ידי חברו. למדנו בר"ה ל"ד ע"ב לגבי תפילת ר"ה:

יחיד שלא ברח אין חברו מברך עליו.

וכתב הר"ן [נ"א, ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה יחיד]:

פירוש אע"ג דקיי"ל כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא, כבר הוציאו מכלל זה בברכות בירושלמי ברכת במזון וק"ש ותפילה, דתניא התם כל הברכות שאדם פטור מוציא את הרבים ידי חובתן חוץ... לא מסתברא בתפילה שיהא כל אחד מבקש רחמים על עצמו?"

ומה הדין כשאני יודע להתפלל? למדנו בברכות מ"ה ע"ב:

תניא נמי הכי: שנים שאכלו כאחת – מצוה ליחלק; במה דברים אמורים – כששניהם סופרים, אבל אחד סופר ואחד בור – סופר מברך". לאור זאת כתב הר"ן בהמשך: הני מילי בשיועד לברך אבל בשאינו יודע – חבירו מוציאו.

אולם הטור הביא דעה אחרת:

יחיד שלא התפלל ט' ברכות אין חבירו יכול להוציאו שאין יחיד נעשה שליח לחבירו להוציאו ידי תפלה א"כ כ"י. כתב הרי"ן גיאת הא דאמרינן סופר מברך ובור יוצא דוקא בברכת המזון וברכת המצות שנהגו להשמיען אפילו ליחיד, משא"כ בתפלה שלא נתקנה אלא בלחש והכי שדר רב שרירא אין רשות למתפלל להשמיע קולו ולהוציא את שאינו בקי עד שירד לפני התיבה:

לכאורה קשה, האם תפילה בלחש מהווה מניעה להוציא אחר, והרי מצאנו שיש מקרים חריגים שמותר להתפלל בקול? כמו שכתב השו"ע בסימן ק"א ס"ב:

לא ישמיע קולו; ואם אינו יכול לכוין בלחש, מותר להגביה קולו; וה"מ בינו לבין עצמו, אבל בצבור, אסור, דאתי למטרד צבורא. הגה: ואם משמיע קולו בביתו כשמתפלל, כדי שילמדו ממנו בני ביתו, מותר.

וכע"ז בב"י סימן קכ"ד בשם הכלבו:

שליח ציבור שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שהתפללו בלחש והוא צריך לעבור לפני התיבה לאלתר יורד לפני התיבה ומתפלל בקול רם לציבור והוא אין צריך לחזור ולהתפלל בלחש לאחרים

מוציא לעצמו לא כל שכן ואין בזה לומר כל המשמיע קולו כיון דעל ידי הדחק הוא עושה אין בזה משום קטני אמנה.
 מלשון הגאונים המובאת בטור נראה שמדובר לדעתם בתקנה [וכ"מ מלשון השטמ"ק בברכות המובאת לקמן] וכיון שכן יש להסתכל על תפילה באופן כללי ולראות שנתקנה בלחש כדברי הגמרא ע"פ תפילת חנה [מלבד חזרת הש"ץ שנתקנה בקול ע"מ להוציא אחרים, ורק באופן זה ניתן להוציא אחרים בתפילה].

ולכן אין אפשרות לחלק בין מקרים ולשנות את הנהגתנו לפי צורך ולומר שכאן עוסקים במקרה חריג שבו מותר להתפלל בקול. השולחן ערוך [סימן תקצד] פסק כטור:

יחיד שלא התפלל ט' ברכות, אין חבירו יכול להוציאו.

והדגיש המ"ב [סק"א]:

אין חבירו יכול להוציאו – אפילו אם הוא צריך להתפלל אז גם לצורך עצמו בלחש אלא שהוא מתפלל בקול כדי להשמיע גם לחבירו [אמנם ברור שאם הוא אומר מתוך הסדור וחבירו אומר עמו מלה במלה, לכולי עלמא שפיר דמי כפי שכתב המ"ב שם סק"ג בשם הפרי מגדים]¹.

ג. דעת הרמ"א – אפשר להוציא אחר בתפילה

הרמ"א לעומתו פסק כ"ן:

ויש חולקין ואומרים דאם לא יכול להתפלל, חבירו יכול להוציאו בתפלתו².

לכאורה ניתן לומר שהאמור בר"ן עוסק באדם שאינו יודע, אבל מי שיוודע ואנוס מסיבה אחרת, כחולה, דינו שונה ואינו יכול לצאת ע"י אחר, [וכדברי הר"ן כתוב גם בהגהות אשרי מסכת ראש השנה פרק ג **אם בעצמו אינו יודע גם באלו ג' חבירו מוציאו**. ובמרדכי ראש השנה פרק יום טוב [רמז תשכ] **כל יחיד ויחיד חייב לקרות אם הוא בקי**] אולם הרמ"א שינה מלשון הר"ן וכתב **אם לא יכול** משמע שאי ידיעה אינה בדווקא, אך קשה לומר שהרמ"א יחדש מעבר למה שכתבו

1. וקשה, אם מתפלל לצורך עצמו מדוע שלא יוציאו מדין שומע כעונה, לדעת הפמ"ג [פתיחה כוללת ג, כ"ח הרואה בכך ענין בפני עצמו וז"ל: במצוות אחד מוציא חברו... מטעם שליחות... א"כ קשיא קטן דלאו בר שליחות אמאי באכל האב שיעורא דרבנן מוציא בן לאביו... וגם ערבות לא שייך בקטן... וי"ל דשומע כעונה משמע שאלו שני ענינים וגם אם אין ערבות ושליחות בתפילה, מדוע שלא יועיל שומע כעונה? וצ"ל, שחכמים תקנו שאדם יאמר בעצמו ענינים אלו, ולא יסמוך על "שומע כעונה" ולא על "ערבות", וגם כשאינו – לא פלוג בתקנתם, אלא שנתנו אפשרות של יציאה ע"י ש"ץ בעשרה.

2. **נשמת אברהם** [סימן ס"ב] תמה על המ"ב שדן בהרהור בלב בחולה: וכן צ"ע למה לא כתב באף אחד מהמקומות שישמע מאחר ויצא י"ח מדין שומע כעונה?

הראשונים מהם למד, וא"כ אפשר שלדעתו חולה בקי אינו יכול לצאת ע"י חברו³. אולם בנשמת אברהם ובדברי ר"י זילברשטיין משמע שה"ה חולה.

ד. האם הרמ"א מתכוון שיוציא רק אם עדיין לא התפלל?

בדעת הרמ"א צריך בירור האם יכול בריא להתפלל במיוחד עבור החולה כדי להוציאו ידי חובתו מדין ערבות. או שמא מדובר שמתפלל עבור עצמו ומוציא את חברו מדין שומע כעונה אבל אם כבר יצא אינו יכול להוציא?

הרב יצחק זילברשטיין [ספר שיח תפילה עמוד תרלד] סבור להוכיח מדברי הר"ן כצד הראשון שכתב שכיון שמוציא את שאינו בקי הא עדיין לה תפילה ברכות של חובה שאע"פ שיצא מוציא וכיון שכן בדין הוא שיוציא אף את הבקי... וכיון שעשו את התפילה כברכות של חובה – מוציא אע"פ שיצא, אולם יש להעיר, דברי הר"ן שהביא עוסקים בתפילה בש"ץ המוציא בעשרה, ונפסקו בסימן קכ"ד ס"א, ואילו מקור הרמ"א ליחיד המוציא הוא אחר כפי שהבאנו לעיל, והשאלה עדין במקומה⁴.

כזכור מקור דברי הרמ"א בברכות מ"ה ע"ב, עיון בדברי השיטה מקובצת שם מלמד לכאורה שלאחר שיצא אינו יכול להוציא וז"ל:

סופר מברך ובור יוצא... ומיהו דוקא כשהסופר אכל אבל אי לא אכל לא דלא וותרו רבנן במילתא כולי האי ואף על גב דמדינא ודאי אף על גב דלא אכל מפיק. משום דמדינא ברכת המזון לאו ברכת הנהנין דאם יצא אינו מוציא אלא אף על פי שיצא או שלא אכל בדין הוא שיוציא. אלא דרבנן הוא שעשאוהו כעין ברכת הנהנין שאינו מוציא אלא כשאכל לפי שהיא באה על הנאה: ואם לא אכל או שכבר בירך, אין יכול להוציא ידי חובה מדין ערבות.

וכן משמע ברמב"ם [ברכות פרק ה הלכה טו] שפסק את דברי הגמרא בברכות מ"ה וכתב:

שנים שאכלו כאחד כל אחד ואחד מברך לעצמו, ואם היה אחד מהן יודע ואחד אינו יודע זה שיוודע מברך בקול רם והשני עונה אמן אחר כל ברכה וברכה ויוציא ידי חובתו,

3. עוד אפשר להעלות אפשרות שהרמ"א סמך על הר"ן דווקא בברכות של ר"ה, שהם שונות, שהרי בכל השנה קיי"ל שש"ץ אינו מוציא את מי שבקי כמבואר בשו"ע קכד ס"א, אולם בר"ה מוציא גם את מי שבקי כמבואר בטור סימן תקצ"א, [ואע"פ שלא הביא זאת השו"ע, מן הסתם מסכים שלהלכה כך הוא, שהרי כך מפורש בגמ'], ואפשר שדוקא שם סמך הרמ"א על הר"ן.

4. אמנם ניתן לומר שכמו שש"ץ המוציא במניין נחשב כ"ברכות של חובה", ה"ה יחיד המוציא מי שאינו יכול, אבל מאידך אפשר ששם מדובר בתקנת חזרת הש"ץ שהיא ענין בפני עצמו משא"כ ביחיד.

משמע שמדובר על אדם שחייב בעצמו ומוציא גם את חברו ולא על אדם שלא אכל או אכל וכירך.

וכן בשו"ע כתב בדומה לרמב"ם [סימן קצג ס"א]

שנים שאכלו, אף על פי שבברכת המוציא פוטר אחד את חברו, מצוה ליחלק שיברך כל אחד בהמ"ז לעצמו; במה ד"א כשהיו שניהם יודעין לברך בהמ"ז, אבל אם אחד יודע והשני אינו יודע מברך היודע ויוצא השני אם מבין לשון הקודש אלא שאינו יודע לברך; וצריך לכונן מלה במלה לכל מה שיאמר.

[הרמ"א הוסיף: וצריך המברך שיכוין להוציא וצ"ב מדוע נצרכת כוונה זו ואכמ"ל] ומשמע לכאורה שלא כרב זילברשטיין. ואף שכאן מדובר על ברכת המזון ולא על תפילה, הרי לדעת הר"ן והרמ"א הדינים זהים וניתן ללמוד ממש"כ הר"מ והשו"ע בענין ברכת המזון לתפילה⁵.

ה. האם דעת הרמ"א נפסקה להלכה?

על דברי השולחן ערוך [סימן קכד, סעיף א]: "לאחר שסיימו הצבור תפלתן, יחזור ש"צ התפלה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר, ויוצא בו". כתב המשנה ברורה [סק"א]: "שאינו יודע – אבל הבקי אינו יוצא אפילו בדיעבד בתפלת הש"ץ. ואפילו בשאינו בקי אינו יוצא כ"א ביש עשרה בבהכ"נ". מדברים אלו עולה לכאורה שדעת הרמ"א בהלכות ר"ה אינה מוזכרת ובעלת משקל בהלכות תפילה, שהרי גם הוא עצמו לא כתב זאת וגם המ"ב לא העיר על כך. הרב זילברשטיין שם כתב: "צ"ל שדבריו לשיטת מרן השו"ע, וכך נראה מדברים שהביא בהמשך שכך יש לנהוג, אך עדיין קשה מדוע לא הביא זאת הרמ"א בעצמו. ואכן יש שנקטו שלהלכה אין יחיד מוציא את חברו אף לאשכנזים⁶".

ו. האם אשכנזי יכול להוציא ספרדי?

כתב עוד הרב זילברשטיין [שם]:

ויש להסתפק אם מותר לבן אשכנזי הנוהג כרמ"א להתפלל במיוחד כדי להוציא את חברו בן ספרד החולה שהרי לשיטת בן

5. אא"כ נאמר שיש קשר בין דברי הרמ"א על הצורך בכוונת המוציא לכך שלדעתו מדובר גם במוציא שכבר יצא בעצמו, או שנאמר שזהו דין בברכות הנהנין, והשוו חכמים מדותם כברכה ראשונה שבה לא שייך ערבות שהרי לא יאכל ולא יברך כך גם ברכה אחרונה, וזו כוונת השטמ"ק, וכ"פ להלכה במ"ב סימן קצ"ז סקכ"ד. וא"כ בתפילה אין הדין כך ומוציא את האחר אע"פ שכבר התפלל, אך דווקא במי שאינו יודע להתפלל בעצמו, וצ"ב

6. עיין אשי ישראל פרק כ"ד, ד ובהערה י"ד. אפשר שלדעה זו י"ל שהרמ"א סמך על הר"ן דווקא בברכות של ר"ה, שהם שונות, שהרי בכל השנה קי"ל שש"ץ אינו מוציא את מי שבקי כמבואר בשו"ע קכד ס"א, אולם בר"ה מוציא גם את מי שבקי כמבואר בטור סימן תקצ"א, [ואע"פ שלא הביא זאת השו"ע, מן הסתם מסכים שלהלכה כך הוא, שהרי כך מפורש בגמ'].

אשכנז מותר להתפלל במיוחד עבור החולה והוא יצא בזה יד"ח תפילה ומצדו אין כאן ברכה לבטלה.⁷

ומו"ח הגאון רי"ש אלישיב סובר לאיסור משום שבין הספרד לשיטתו אם יתחזק ויהיה לו כח, יצטרך להתפלל בעצמו שהרי לשיטתו – שיטת השו"ע לא יצא יד"ח נמצא שהבן אשכנז התפלל תפילה מיוחדת שאינה מביאה כל תועלת.

מהדברים נראה שמדובר על אדם שכבר התפלל [נוכחי] שכתב לעיל שגם אז מותר לו להוציא אחר ידי חובה] ולכן הדיון הוא סביב השאלה האם זו ברכה לבטלה.

אבל אם נדון על אדם שזוהי התפילה בה הוא יוצא ידי חובתו וירצה להוציא עמו בן ספרד לא תהיה כל בעיה ואין כלל שאלה.

לכן, אם נאמר שאינו יכול להוציא כאשר יצא, לא תהיה כלל שאלה, שהרי כל הדיון תמיד הוא רק כאשר מתפלל המוציא את תפילתו האישית וממילא אין כאן ברכה לבטלה וברור שאשכנזי יכול להוציא ספרדי שהרי הוא מתפלל את תפילתו.⁸

7. **בשוקי חמד** בכורות דף מח עמוד א הוסיף להסביר את הצד שיתפלל, וכתב: כתב המשנ"ב (סימן תרנה סק"ג) בשם המג"א והחיי אדם שאם לא מצא ד' מינים קודם יום טוב מותר לשלוח נכרי חוץ ל"ב מיל שיביאם, אולם אם חבירו היה ביכולתו לקנות מערב יום טוב ופשע ולא קנה, אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירו. וכתב בשער הציון (סק"ה) איני יודע מה שייך בזה חטא, דהא אנו מצווין מטעם ערבות לראות שגם חברו בן ישראל יעשה מצות התורה, ואם יחסר לו הרי הוא כאילו חסר לי, ומטעם זה אנו יכולין להוציא אחד לחברו בקידוש וכדומה, כמו שכתב הרא"ש בברכות פרק ג, ונהי דחטא חברו מתחלה בזה שלא קנה הד' מינים מערב יום טוב כדי שלא יצטרך ביום טוב לעבור על שבות של דבריהם, מכל מקום בדיעבד שלא קנה הלא הוא מחוייב בעצמו לשלוח סביביו על ידי עכו"ם להשיגו, וממילא כשם שהוא מחוייב להשיגו, כן אני מחוייב להמציא לו [ואך שהוא ישלם עבור השליח], ואיך שייך בזה חטא, ויש ליישב קצת, מכל מקום צריך עיון בדבר. מבואר בדברי השער הציון שכל ישראל ערביין זה לזה הוא יותר מאשר ערב ללווה, דמשמעות 'ערבות היא שהערב התחייב לפרוע למלוה מה שהלוה חייב לו, ולכן אם הלוה פטור מספק, אין הערב חייב, לעומת זאת הערבות למצוות אין פירוש רק שאני צריך להשלים מה שהלוה לא פרע, אלא כל עוד חברי לא השלים מצוותו הרי כאילו אני חסר המצוה, ... לכאורה יש מקום שבן אשכנז יתפלל את התפילה בפני הבן ספרד, שאף שלשיטת הבן ספרד אינו יכול להוציא ולדעת השו"ע שכן נוהג החולה הוא פטור מתפילה, ואם הלווה פטור איך ישלם עבורו הערב, אבל לפי מה שכתב השער הציון שאם חסר לאחד מצוה הרי זה כאילו חסר לכל ישראל מצוה זו, אם כן יש מקום שבן אשכנז יתפלל עבור כי לעצמו הוא מתפלל.

8. ויש להעיר שגם לשיטה שיכול להוציא גם אם כבר התפלל, יש לשים לב שהגריש"א לא שלל הוצאה של ספרדי מטעם עקרוני, שהאמור לצאת ידי חובה אינו רואה דרך זו כמועילה – אלא משמע שלדעתו, באופן עקרוני יכול האשכנזי לברך כדי להוציא מי שסבור שאין בכך תועלת – כיון שלדעת המתפלל הדבר מועיל. אע"פ שהיה מקום לומר שכיון שלשומע אין כאן תפילה שוב יש כאן חסרון של ברכה לבטלה מצד המברך, מבין הגריש"א שאין הדבר כן.

ז. האם ספרדי יכול להוציא אשכנזי?

עדיין צריך לברר מה הדין במקרה הפוך, כאשר הרוצה לצאת הוא אשכנזי האם יוכל ספרדי להתפלל כדי להוציאו, או שמא נחשב הוא מברך ברכות לבטלה?

כתב הרמב"ם [שו"ת הרמב"ם סימן קכד]

"...לפי שברכה שאינה צריכה אסורא דאורייתא היא, משום שהוא נושא שם שמים לשוא, ולא ייעשה זה מספק.. אלא בכל מצוה, בין מדאורייתא בין מדרבנן, כשמסתפק אדם, אם הוא חייב בה אם לאו, עושה אותה בלא ברכה.. וכל מי שעונה אמן על ברכות לבטלה או ברכות שיש ספק בחיובן ומתירן ללא שיקול דעת, הרי הוא עתיד ליתן את הדין".

לעומת זאת בביאור הלכה סימן רטו מצינו:

"נראה דאם אחד נוהג כאיזה דעה ואותה דעה לא הודחה לגמרי מן הפוסקים [כגון מי שמברך בא"י חי העולמים כדעת הירושלמי] אף שמן הדין אין מחוייב לענות עליה אמן דספק אמן לקולא מ"מ אין איסור אם עונה עליה וכמו שכתב הפמ"ג באות א' דאין בו חשש דלא תשא".

הרב עובדיה יוסף ראה מחלוקת בין שני המקורות ועל פי זה כתב

[שו"ת יחוה דעת חלק ד סימן לא]:

"ודע שיש לדון בספרדי שמתפלל עם אשכנזים בראש חודש, אם יענה אמן אחר ברכת השליח צבור שמברך על ההלל. כי הנה מבואר בשו"ת הרמב"ם... שהואיל ואיסור ברכה שאינה צריכה מן התורה, שנאמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, לכן אסור לברך מספק, וגם יש להזהר שלא לענות אמן על ברכה כזאת, וכל העונה אמן אחר ברכה לבטלה או ברכה שמסופק חיובה הרי הוא עתיד ליתן את הדין. ע"כ. ומכיון שאנו חוששים לפסק רש"י והרמב"ם, ומרן השלחן ערוך, שלא לברך על קריאת ההלל בראש חודש, הרי ברכה זו מסופק חיובה, ואין לענות אמן אחריה. והן אמת כי המשנה ברורה בביאור הלכה (סוף סימן רט"ו) כתב, שאם אחד נוהג לברך כדעה שלא נדחת לגמרי מן הפוסקים, אף על פי שאינו חייב מן הדין לענות אמן, שספק אמן לקולא, מכל מקום אם עונה אמן אין בזה איסור. ושכן מוכח בפרי מגדים שם. ע"ש. וכן כתב הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה (חלק אורח חיים סימן נ"ז). ע"ש. אך לכאורה מדברי הרמב"ם הנ"ל לא משמע כן. וכן נראה ממה שכתב בשו"ת יכין

ובועז (סימן קי"ח), שהרשב"ץ והרשב"ש לא היו עונים אמן אחר ברכת הקידוש שאומר השליח צבור בבית הכנסת בליל שבת. ואף על פי שפוסקים רבים קיימו מנהג זה, ובכללם הרשב"ץ עצמו. וכמו שכתבנו בשו"ת יביע אומר חלק א' (סימן ט"ו אות כ"ה). ועיין בפרי מגדים (סימן כ"ה אשל אברהם סק"י) שכתב, שיש להסתפק במי ששומע מחבירו ברכת על מצות תפילין, על תפילין של ראש, אם יענה אמן, שהרי יש מחלוקת אם יברך על תפילין של ראש, וקיימא לן בשלחן ערוך או"ח (סימן רט"ו) שאין לענות אמן אחר ברכה לבטלה, וברכה זו היא בספק.

ולדבריו מסתבר בק"ו שלא יוכל ספרדי להתפלל כדי להוציא אשכנזי ידי חובה, אולם יש מקום לחלק בין הנושא הנידון ע"י הרמב"ם לבין הנושא הנידון בביאור הלכה שהרי הרמב"ם עוסק במצב שאין לברך לפי הדין מחמת הספק, ואילו הבה"ל עוסק במקרה שהמברך עושה כדין ונוהג במנהג שנהגו במקומו ולכן אפשר לענות וכך חילק הרב משה לוי [ברכת ה' ח"א עמודים רנ"ב-רנ"ג] ופסק שאשכנזי שברך על ההלל – צריך גם ספרדי לענות אחריו אמן⁹, ולדעה זו אין ללמוד את הק"ו הנ"ל, אולם עדיין אין ללמוד מההיתר לומר אמן, שיכול להתפלל עבורו וצ"ב.

ח. תפילת נדבה

אם נסבור שמי שלא חייב אינו יכול להוציא, ברור שלא תועיל כוונתו לתפילת נדבה שהרי הבעיה אינה ברכות לבטלה, אולם לשיטה הרואה בכך את עיקר הבעיה, לכאורה יש פתרון לפחות לדעת הרמ"א [וממילא יפתר הספק כאשר אחד מהשנים בלבד אשכנזי] והוא שיתכוון המוציא לתפילת נדבה, אלא שבשו"ע [סימן קז סעיף ד] נפסק:

הרוצה להתפלל תפלת נדבה, צריך שיהא מכיר את עצמו זרז וזהיר ואמיד בדעתו שיוכל לכוין בתפלתו; מראש ועד סוף; אבל אם אינו יכול לכוין יפה, קרינן ביה: למה לי רוב זבחיכם (ישעיה א, יא); והלואי שיוכל לכוין בג' תפלות הקבועות ליום.

אמנם מצאנו שמתפללים נדבה בספקות מסוימים גם בימינו כדברי

הט"ז [סימן קיח]:

ונראה להלכה כיון דקי"ל במידי דספיקא שמתפלל דרך נדבה כדאיתא בסי' קי"ז ס"ד בענין שיש ספק בברכה וא"צ לחדש בה דבר כ"ש כאן שרוב הדיעות ס"ל כן כמ"ש ב"י בה' ר"ה נעשה כן לצאת ידי כל הדיעות ונכון לעשות כן להתפלל שנית דרך נדבה אם לא אמר המלך המשפט כנלע"ד.

9. וכך כתב באריכות גם מורו ורבו של הר"מ לוי, הרב מאיר מאזוז [בית נאמן 23].

אלא שהחיי אדם [נשמת אדם כ"ד, ג] חולק ואומר שגם במקרה זה אין להתפלל.

מקרה נוסף מחודש יותר בו מצינו תפילת נדבה כתב בשו"ע סימן רצ"ד ס"ה כתב לגבי מי שלא הבדיל בתפילה שגם אם יצא יכול לחזור במקום שאמרו שאינו חוזר, אם רצה להחמיר על עצמו אם סיים תפלתו, רשאי. אולם המ"ב כתב שם רשאי – בתורת נדבה ועיין לעיל בסוף סימן ק"ז דאין להתפלל נדבה אלא מי שמכיר עצמו זריז וזהיר ושיכוין. לעומתו כתב ביביע אומר [חלק ב – אורח חיים סימן י']:

"... וגדולה מזו מצאנו בשו"ע או"ח (סי' רצד ס"ה) שכ', במקום שאמרו שאינו חוזר אם רצה להחמיר על עצמו ולחזור אם סיים תפלתו רשאי. וכ' המאמר מרדכי (סק"ג) פי' בתורת נדבה. ונהי דלעי' פסקינן (בס"ס קז) שהרוצה להתפלל ד' נדבה צריך שיהיה זריז וכו' והכא משמע דלכל אדם שרי. לק"מ. דהתם שאני שכבר התפלל כדין אלא שרוצה להתפלל עוד בתורת נדבה, ובכה"ג בעינן שיהיה זריז לכוין וכו'. אבל הכא שלא התפלל כתקנת חז"ל, אף על פי שיצא בדיעבד וא"צ לחזור, מ"מ לא קרינן ביה ל"ל רוב זבחיכם. ע"ש. וכ"ש בספק התפלל או במחלוקת אם יצא י"ח שרשאי להתפלל בתנאי דנדבה".

במקרה שלנו שיש בו חשיבות כדי להוציא חולה ידי חובה, אף שלשיטות מועטות יוצא בהרהור כפי שיובא בהמשך, צ"ב האם יש צד להתיר נדבה במי שלא בטוח ביכולתו להתכוון. ואולי יש להתיר עקב הצורך של החולה שמחזק את רוחו בכך ויתפלל המוציא נדבה.

ט. האם בשעת הדחק הרהור כדיבור?

אם נסיק שאחר אינו יכול להוציא, עלינו לברר האם הרהור מועיל. בשולחן ערוך אורח חיים סימן סב, ס"ג נפסק לגבי קריאת שמע: **צריך להשמיע לאזנו מה שמוציא בפיו, ואם לא השמיע לאזנו, יצא ובלבד שיוציא בשפתיו.** ובסעיף ד' כתב: **אם מחמת חולי או אונס אחר קרא ק"ש בלבו, יצא.** והרמ"א מוסיף: **ואף לכתחלה יעשה כן אם הוא במקום שאינו נקי לגמרי ואינו יכול לנקותו משום אונס, יהרהר בלבו. ובלבד שלא יהא מקום מטונף לגמרי דאסור להרהר בדברי תורה במקום הטנופת (ב"י סי' כ"ה). וכן כתב הרמ"א בסימן צד סעיף ו': חולה, מתפלל אפי' שוכב על צידו, והוא שיכול לכוין דעתו. (ואם א"א לו להתפלל, מ"מ יהרהר בלבו שנאמר: אמרו בלבבכם על משכבכם) (תהילים ד, ה).**

ובבאור הלכה כתב על המילים ואף לכתחלה: **האי דינא לאו דוקא לענין ק"ש דה"ה לענין תפלה ושאר ברכות כמבואר בתר"י. והמ"ב הסביר:**

יצא – האי יצא לא לגמרי קאמר דהא קי"ל הרהור לאו כדיבור דמי אלא ר"ל דעכ"פ בשעה שאינו יכול לדבר יהרהר ק"ש בלבו והקב"ה יקבע לו שכר עבור זה אבל בעצם אינו יוצא בזה על כן כשיסתלק האונס אם עדיין לא עבר זמן ק"ש מחוייב לחזור ולקריתה".

והרחיב בבאור הלכה:

"יצא – עיין במ"ב במה שכתב ע"כ כשיסתלק האונס כן הוא הסכמת הפר"ח וא"ר ומטה יהודא ובנין עולם והמגן גבורים ועוד אחרונים, דלא כהמקילין בזה ולומר דהמחבר פוסק כמ"ד מדאורייתא הרהור כדיבור דמי בב"י בסימן זה ובסימן פ"ה ובסימן קפ"ה לא משמע כן וכן מוכח מביאור הגר"א דהמחבר בעצמו סובר הרהור לאו כדיבור דמי, ובאמת בעיקר הדין אי הרהור כדיבור דמי או לא אין ראוי להסתפק בזה אחרי דדעת רוב הראשונים וכמעט כולם נוטים דלאו כדיבור דמי... ובח"א ראיתי שכתב דמי שהרהר הברכה בלבו צ"ע ולענ"ד בבהמ"ז בודאי יחזור ויברך ואפילו בשארי ברכות הסומך על כל הראשונים דלעיל בודאי לא הפסיד".

על מסקנת הבאור הלכה העיר בנשמת אברהם שם:

... אולם בסי' צד ס"ק כא כותב המ"ב: ואפשר דיוצא בזה בדיעבד ואין צריך לחזור ולהתפלל אפילו אם הבריא בזמן תפלה מאחר שאונס הוא עתה, עכ"ל. וצ"ע מאי שנא מדלעיל?

אמנם אפשר היה לחלק בסברה על פי מה שכתב המגן אברהם על

תפילה בהרהור [סימן קא סק"ב]:

צ"ע אם התפלל בלבו אם יצא דלכאורה משמע דיצא אף על גב דקי"ל דהרהור לאו כד"ד כמ"ש סי' ס"ב וסי' קפ"ה שאני תפלה דגמרי' מדכתיב ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שבלב זו תפלה א"כ עיקר תלי בכוונת הלב והקב"ה יודע מחשבות.

אלא שהוסיף:

אלא דבגמרא משמע דלא יצא דאל"כ ה"ל לתקן שבעל קרי יהרהר בלבו התפלה דהא רשאי להרהר כיון דקי"ל הרהור לאו כדיבור דמי אלא ע"כ דלא יצא בהרהור דבעי' שיחתוך בשפתיו כי הקול מעורר למעלה כידוע.

וממילא, קשה לראות בו מקור לחילוק. אך עכ"פ כך פסק המ"ב. לפי האמור כאן, ברור שיש משמעות להרהור, שכן יש צד שיוצא ידי חובה, ואין

בכך כל גריעותא, אמנם מדברי הרב שלמה זלמן אויערבאך [הליכות שלמה פרק ז סעיף י] ניתן ללמוד שיש משמעות להרהורו, גם אם נפסוק שאינו כדיבור וז"ל:

מי שציווהו הרופא שלא יוציא מפיו אפילו תיבה אחת... שאל"כ יאבד קולו או יפגמנו לעולם... רשאי... ולכן יהרהר בלבו כל התפילה... דאע"ג דקייל הרהור לאו כדיבור דמי, בכה"ג הוי ליה כאלם שצריך להרהר וזהו תפילתו¹⁰, ואף דלכשנתרפא בתוך זמן התפילה ודאי צריך לחזור, אין זה משום דהרהור לאו כלום הוא, דהרי עיקר חיוב תפילה וברכות הוא ההודאה לה' והרי הודה וקיים המצווה, אלא משום דעכ"פ לא קיימה כתקון חכמים ולכן צריך לחזור.

לפי זה אדם שמצוי במצב קשה ואינו יכול להוציא מילה מפיו, יכול להרהר ועושה בזה מצוה ממש¹¹.

י. סיכום

יש מי שסבר שאשכנזי יכול להוציא את חבירו [האשכנזי] החולה שאינו יכול להתפלל ידי חובת תפילה, לפחות כאשר הוא מתפלל את תפילתו, ואולי גם לאחר שיצא, אולם יש אומרים שלהלכה גם דעת הרמ"א שאין לעשות זאת ועל כן נשארה רק האפשרות שהחולה יהרהר בתפילה, ובכך יעשה דבר משמעותי לפחות לחלק מהדעות.

10. ראה **לב אברהם** (תשס"ט) פרק ה סעי' יז: "**אילם**. כתב לי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בנוגע לקריאת שמע וברכת המזון, מברך בלבו ודיו".

11. בהערה שם דחה את האפשרות לומר שאין משמעות לתפילת האילם ואינה אלא זכר למצוות תפילה, בנימוק: **דאין לנו לחדש דברים כעין אלו לעשות זכר למצוות במקום שאי אפשר לקיימם**. וממילא אם לא היה בהרהור משמעות הלכתית ממשית, לא היינו אומרים שיעשה זאת.